

НОТАТКИ ДОСЛІДНИКА

ВОЛОДИМИР ЗІЛІНСЬКИЙ

ПОГРАБУВАННЯ ЄВРЕЙСЬКОГО МАЙНА У м. САМБОРІ ПІД ЧАС НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ: АНАЛІЗ ЯВИЩА НА МІКРОРІВНІ

Однією з головних рис цивільно-правового напрямку політики нацистів стосовно євреїв була конфіскація та грабунок їхнього майна¹. В історіографії тему позбавлення євреїв їхньої приватної власності під час нацистської окупації на території дистрикту Галичина розкрито фрагментарно, тому вона все ще потребує ґрунтовного висвітлення та аналізу.

Грабунок будь-якого рухомого та нерухомого майна євреїв на території СРСР, у тому числі західних областей України, детально описано у праці Іцхака Арада². Темі конфіскацій та ролі у цьому айнзацгруп присвячено публікацію Мартіна Діна³. Про позбавлення євреїв приватної власності в дистрикті Галичина можна довіда-

¹ *Нахманович В.* Голокост як наукова і світоглядна проблема: Погляд із України // Україна в Другій світовій війні: погляд з XXI ст. / НАН України. – К.: НВП «Видавництво “Наукова думка” НАН України», 2011. – Кн. 2. – С. 823.

² *Арад І.* Разграбление нацистской Германией еврейского имущества на оккупированных территориях СССР: www.yadvashem.org/yv/ru/pdf/.../arad_1.pdf.

³ *Dean M.* Jewish property seized in the occupied Soviet Union in 1941–1942: The Records of the Reichshauptkasse Beutestelle // *Holocaust and Genocide studies*. – 2000. – Vol. 14. – № 1. – P. 83–101: <http://hgs.oxfordjournals.org/content/14/1/83.full.pdf>.

тись із праць науковців Томаса Зандкюлера⁴, Дітера Поля⁵, Еліяну Йонеса⁶, Якуба Хонігсмана⁷ і Жанни Ковби⁸. Дослідники, описуючи переслідування єврейського народу в роки Другої світової війни, зазначали і про те, що сталося із їхнім майном. Низка документів, що розкривають нацистську політику конфіскацій, зберігається в українських та зарубіжних архівосховищах.

Цю публікацію присвячено аналізу офіційного та неофіційного грабунку євреїв на мікрорівні. Мета статті – продемонструвати особливості дискримінаційної політики німецької влади стосовно євреїв та їхнього майна на прикладі його привласнення в окупованому м. Самборі⁹, а також описати особливості цього конкретного випадку.

У Державному архіві Львівської області зберігається «Справа по звинуваченню Мозеса Гальберта і 6 інших людей, звинувачених у крадіжці золотих речей»¹⁰. Ця справа належить до фонду 77, що має назву «Спеціальний суд при німецькому суді дистрикту Галичина». Матеріали фонду дають змогу з'ясувати стан судочинства під час нацистської окупації. Зокрема, в ньому містяться численні кримінальні й цивільні справи, які стосуються євреїв. Є доволі велика кількість матеріалів про їх переховування місцевими українцями та поляками. Натомість документів про пограбування євреїв у фонді небагато. Справу, яку ми аналізуватимемо, не можна вважати типовою.

⁴ *Sandkühler T.* Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – Bonn: Dietz, 1996. – S. 198–201.

⁵ *Pohl D.* Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944: Organisation und Durchführung eines staatlichen Massenverbrechens. – Munich: Oldenbourg, 1996. – S. 123–127.

⁶ *Еліяну Й.* Евреи Львова в годы Второй Мировой Войны и катастрофы европейского еврейства 1939–1944. – М., 1999. – С. 114–115, 144.

⁷ *Honigsman J.* Zagłada żydów Lwowskich. – Warszawa, 2007. – S. 31–32, 38, 43–44.

⁸ *Ковба Ж.* Людяність у безодні пекла. Поведінка місцевого населення Східної Галичини в роки остаточного розв'язання єврейського питання. – К.: Дух і Літера, 2009. – С. 83.

⁹ Самбір – центр крайсгауптманшафту в південно-західній частині дистрикту Галичина.

¹⁰ Державний архів Львівської області (ДАЛО), ф. 77, оп. 1, спр. 324.

За допомогою документів кримінальної поліції м. Самбора та німецької прокуратури м. Львова маємо змогу простежити особливості нацистської політики позбавлення євреїв їхнього майна.

Під час німецької окупації у дистрикті Галичина випадки переховування цінних речей із метою збереження були поширеними, а тим більше коли йшлося про євреїв, які мали менше прав на приватну власність, ніж будь-хто інший. Зважаючи на те, що німці часто робили обшуки й відбирали у євреїв гроші та цінні речі, багато хто з них намагався заховати свої коштовності. Якщо у людини не було багато часу на пошук надійного сховку, цінні речі ховали в житлових приміщеннях або на довколишній території. Однак сховати майно подеколи було набагато легше, ніж потім його повернути. Річ у тім, що коштовності, як правило, залишались на території «арійської частини» міста, куди доступ для євреїв було обмежено. Попри заборону, дехто все ж намагався забрати майно, яке належало йому або членам його родини.

Єврей Мозес Гальберт, перебуваючи на «арійській частині» міста Самбора, 9 січня 1943 р. намагався повернути золото свого тестя. У цей момент його пограбували українці Стефан Калакун і Міхал Студент. Гальберт, проте, не змирився, а наступного дня звернувся до єврейського поліцейського, а той, своєю чергою, – до кримінальної поліції міста. Зрештою обох кривдників затримали, а згодом заарештували¹¹. Вже сам факт, що Гальберт звертався до поліції в надії на позитивний результат, є дивовижним. Певна річ, майно повернути не вдалось, оскільки його вважали власністю німецької держави, а єдине, що отримав Мозес Гальберт, це – моральна сатисфакція від того, що злочинців покарано. Однак на той момент він уже сам перебував під арештом. Як свідчив Гальберт під час допиту, він не знав про те, що золото належить Райху.

Події, пов'язані із пошуком коштовностей, розгортались дуже швидко. На початку січня 1943 р. Мозес Гальберт від свого швагра Нухима Йолеса (відомо, що останній невдовзі опинився в Янівському таборі примусової праці) довідався про закопане золото на території арійської частини міста. Тесть Гальберта, рабин Кальман Йолес, перед тим, як його вивезли з міста німці восени

¹¹ ДАЛО, ф. 77, оп. 1, спр. 324, арк. 37.

1942 р.¹², заховав на підвір'ї біля свого будинку банку з ювелірними виробами. Гальберт вирішив знайти золото. Перебуваючи на роботі поза межами гетто, на вулиці Валовій, він розповів усе єврейському поліцейському Самуелю Бранду, який, власне, в той час його охороняв. Бранд погодився допомогти за винагороду. Після завершення роботи обидва попрямували на вул. Задомініканську (тепер вул. Бачинських). На підвір'ї будинку № 3 чоловіки почали копати поблизу стіни, де мав бути скарб. Гальберт копав невеликою сокирою, однак результат був мізерний. Тому Бранд звернувся до сторожа будинку Цінцьо, який проходив повз, із проханням позичити кирку. Коли Бранд відлучився, щоб взяти кращий інструмент для копання, до Гальберта підійшли два українці – Міхал Студент і Стефан Калакун. Потім, на допиті, вони свідчили, що зробили це з цікавості. Мовляв, перебуваючи у квартирі Калакуна, через вікно помітили, що євреї копають під їхнім будинком. Саме тому вони вирішили переконались, у чому справа. Підійшовши до Гальберта, Калакун і Студент почали допомагати йому копати, хоча про це їх ніхто не просив. Потім повернувся Бранд і, відштовхнувшись вбік українців, дістав із дна ями невелику банку. Він одразу поклав її собі в кишеню і намагався втекти. Проте Студент і Калакун йому завадили. Вони спіймали Бранда за руки і почали розпитувати про вміст банки. Згодом Калакун, очевидно, намагаючись усю вину перекласти на Студента, говорив, що Бранда затримав лише його спільник¹³. Натомість той, а також Бранд¹⁴ і сам Гальберт¹⁵ зазначали, що в цьому акті насильства винні як Студент, так і Калакун.

¹² Під час осінніх акцій проти євреїв було розстріляно 400 осіб, 5 тисяч вивезли до табору смерті Белжець, близько 600 чоловік опинились у таборі примусової праці на вул. Янівській у Львові. Детальніше про акції, що відбувались восени 1942 р., див.: ДАЛО, ф. Р-2022, оп. 1, спр. 113, арк. 18; *Encyclopedia of camps and ghettos, 1933–1945. Vol II: Ghettos in German occupied Europe. Part A.* / Eds. G. Megargee, M. Dean. – Bloomington: Indiana University Press, 2012. – P. 824–825. *Kogut M. Sambor. Zapis selektywny 1941–1944 // Świat nie pożegnany. Żydzi na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej w XVIII–XX wieku.* – Warszawa, 2004. – S. 428–430; *Manor A. The book of Sambor and Stari Sambor; a Memorial to the Jewish communities.* – Tel Aviv, 1980: <http://www.jewishgen.org/yizkor/sambor/Sambor.html#ТОС>.

¹³ ДАЛО, ф. 77, оп. 1, спр. 324, арк. 30.

¹⁴ Там само, арк. 28.

¹⁵ Там само, арк. 34.

У цей час, за свідченнями очевидця Еліяша Соболя, Гальберт почав кликати поліцію¹⁶. Коли українці тримали Бранда, Гальберт вирішив витягнути банку. Це йому зробити не вдалося, оскільки Студент швидко відреагував і вдарив Гальберта обухом сокири по плечах. Після чого той, як записано в протоколі допиту, інших спроб заволодіти банкою не здійснював¹⁷. Стосовно того, що сталося далі, у кожного підозрюваного була своя версія. Стефан Калакун заявляє: «Я сказав Брандові, що якщо він знайшов конфітуру, то нехай піде з нею на поліцію, після чого Бранд почав казати, аби я був тихіше, тому що це золото і, якщо я піду з ним до свого помешкання, то він мені щось дасть»¹⁸. Так само і Студент зазначав, що це сам Бранд пропонував піти до помешкання Калакуна, обгрунтовуючи це тим, що на подвір'ї ставало дедалі більше людей¹⁹. Мозес Гальберт під час допиту про цю розмову взагалі не згадував, а от Бранд заявляв, що ініціаторами відвідування помешкання Калакуна були українці. Перебуваючи у не вигідній ситуації, Самуель погодився на пропозицію. Першим ішов Студент, за ним Бранд, далі – Калакун і останнім – Гальберт. На сходовому майданчику Студент відібрав у Бранда банку²⁰.

У помешканні Калакуна поділили коштовності. Бранд уточнював, що «золоті речі переважно були загорнуті в папір. Під час того як Студент витягував золото, він знаходився у кімнаті»²¹. Наступним до помешкання зайшов Гальберт, який згадував: «Коли я увійшов до приміщення, то побачив, що банкою володів Студент і вона вже була відкрита, а Студент витягав звідти предмети, які вкладав до кишені штанів»²².

Студент намагався виправдатися, тож спробував виявити себе у найкращому світлі. При цьому він звинувачував інших, зокрема, Бранда і Гальберта, наголошуючи на тому, що, коли виходив із кімнати, банку залишав їм. Казав, що взяв собі лише один браслет: «Після того, як усі увійшли до помешкання в кухню, я відкрив бан-

¹⁶ Там само, арк. 12.

¹⁷ Там само, арк. 32.

¹⁸ Там само, арк. 30.

¹⁹ Там само, арк. 28.

²⁰ Там само, арк. 34.

²¹ Там само, арк. 34.

²² Там само, арк. 32.

ку і з неї витягнув один корпус годинника і ланцюжок, але інших речей не рухав. Після того, як я забрав ці коштовності, я пішов до кімнати, а банку із рештою золота віддав Брандові. В кімнаті я розглядав золоті речі, котрі одержав. Після мого повернення до кухні згадуваний корпус годинника я віддав Бранду, за що він дав мені один ланцюжок. Потім Гальберт став мене просити, аби я з ним помінявся – за персні віддав браслет. Я дав Гальберту браслет в обмін на три персні»²³.

Слідство встановило, що банку Студент віддав Калакунові, який забрав решту речей. Коли Студент швидко перекладав коштовності до кишені, кілька предметів впали на підлогу. Скориставшись ситуацією, Гальберт привласнив п'ять золотих монет, одну пару кульчиків і одну золоту обручку.

Після цього у помешканні Калакуна полюднішало. Туди зайшли кілька людей, що в подальшому стали свідками і підсудними у цій справі. Зокрема, українка Євгенія Максим, яка підняла з підлоги і забрала собі кульчик, зламаний перстень, а також сердечко від брошки. У той час до помешкання Калакуна зайшла жінка сторожа – полька Станіслава Цінцьо. Студент вигнав її з кімнати, і разом із Калакуном, Брандом і Гальбертом вони перейшли до кухні. Студент, знаючи, що Цінцьо бачила все від початку, дав їй золотий корпус від годинника. Вона його не прийняла і намагалась кинути на підлогу, після чого його зловив Бранд.

До квартири Калакуна тим часом прийшли кілька сторонніх євреїв, котрі перебували поряд із будинком і почули крики²⁴. Один із них, Абрагам Дінстаг, який раніше, на подвір'ї, бачив, як викопували банку із золотом, отримав від Студента дві золоті монети і один золотий перстень. Дінстаг це заперечував, наголошуючи, що взяв тільки золотий перстень.

Ще один свідок тих подій, Петро Мольфа, побачивши, що Студент роздає євреям золото, попросив щось собі у подарунок і

²³ Там само, арк. 28.

²⁴ Вони збирали шмати (старий одяг). У матеріалах справи немає пояснення, яким чином ці євреї опинилися в арійській частині міста. За законами, вони мали б перебувати на території гетто. У свідченнях самбірських євреїв є згадки про те, що гетто було оточено колючим дротом, але без проблем можна було дістатися до арійської частини міста. Охорони майже не було. Детальніше див.: Archiwum żydowskiego instytutu historycznego (AŻIH), zespól 301, rel. 1747.

отримав дві золоті монети, а також брошку. Наступного дня Мольфа продав золоту монету Антонові Паславському за 300 злотих²⁵. Останній зазначав, що не знав про заборону торгувати золотом. Свій вчинок Паславський пояснив тим, що йому був потрібен цінний метал для зубних коронок.

Заперечуючи свідчення інших, Студент переконував, що все те золото, яке мав, він роздав: «Також до справи, уточнюю, що коли я виходив до кімнати, то банку із золотом залишив євреям, тому не знаю, які предмети хто з них узяв. Після того, як помешкання покинули Бранд, Гальберт і Калакун, я в кухні на соломі знайшов два персні і дві монети, які потім подарував Марії Калакун – один перстень без каменів, а Дінстагові Абрагаму – другий перстень і дві монети. Більше золота окрім того, яке здав, не маю. Не маю жодних свідків, котрі б підтвердили, що я знайшов два персні і дві монети на соломі в кухні. Заперечую зізнання свідка Цінцьо Станіслави, що, нібито, я їй дав золотий корпус годинника, а чому вона так сказала, то я не знаю. Ті, що в мене залишились, дві обручки і один перстень я здав 12 січня 1943 р. єврейському поліцейському. В мене залишився золотий ланцюжок, який добровільно здаю поліції»²⁶.

Калакун зазначав, що в помешканні, коли Студент ділив золото, він «побачив, що на підлозі лежать шість золотих монет, які підняв і сховав, а потім на вимогу Гальберта віддав йому. Заперечив тому, що нібито він хотів у Студента забрати банку із золотом»²⁷.

Бранд свідчив: «Коли я з Гальбертом зайшов до кімнати, то побачив, що Калакун намагався забрати Студентові банку, через що на підлогу розсипалися золоті речі. Студент, Калакун і Гальберт позбирали їх собі, проте я в цьому участі не брав»²⁸.

Почуваючись скривдженим після такого розподілу, Гальберт почав нагадувати Студентові й Калакунові, щоб вони і йому дали золото, а точніше, аби Калакун віддав йому золотий корпус годинника, який раніше отримав від Бранда. Калакун твердив, що повер-

²⁵ ДАЛО, ф. 77, оп. 1, спр. 324, арк. 37.

²⁶ Там само, арк. 28.

²⁷ Там само, арк. 30.

²⁸ Там само, арк. 32.

нув цей корпус Мозесові, коли був на подвір'ї. Гальберт, проте, це категорично заперечував²⁹. Коли ж Калакун пішов, то єдине, що зробив, – копнув Гальберта³⁰.

На допиті Самуель Бранд зізнався, що ввечері того самого дня, тобто 9 січня, Гальберт у гетто сказав, що про цю справу повідомить кримінальній поліції. Сам Гальберт поскаржився єврейському поліцейському Корнблітові, що Калакун і Студент забрали в нього золоті предмети. Він вважав, що має на них право, адже частина захованих коштовностей належала йому, а також його тестеві Кальману Йолесу. Згодом, на допиті, Гальберт зазначив, що не знав про заборону мати золото³¹.

Єврейський поліцейський Корнбліт 12 січня 1943 р. пішов до комісаріату кримінальної поліції міста Самбора (на вул. Львівській, тепер вул. Степана Бандери)³² і повідомив місцевому капралові Лужняку, що особи, які мешкають у будинку № 3 на вул. Задомініканській, вкрали золото. Лужняк і Корнбліт пішли до єврейської дільниці, викликали Гальберта і втрьох попрямували до житла Калакуна. Там вони застали тільки Студента. Лужняк подав йому картку зі списком украдених речей, яку раніше отримав від Гальберта. Лужняк вимагав, аби Студент віддав усе золото за списком. Останній, однак, відповів, що він має лише три персні, а решта коштовностей – у Калакуна. Капрал Лужняк забрав персні й залишив повістку Калакуну, аби той прийшов до комісаріату кримінальної поліції. Потім Корнбліт відвів Гальберта до гетто³³.

Подальші долі євреїв та українців склалися по-різному. Невідомо, що сталося із Гальбертом. У справі залишився тільки один документ від 28 вересня 1943 р., де згадано про справу Гальберта та інших. Зазначено, що єврея Дінстага Абрагама та інших того ж дня транспортували в тюрму³⁴. Однак про самого Гальберта там не згадано. На нашу думку, цілком імовірно, що його розстріляли в

²⁹ Там само, арк. 37.

³⁰ Там само, арк. 38.

³¹ Там само, арк. 32.

³² *Рабій Ю.С.* Княжий город Самбір. – Львів; Самбір; Ютика, 1999. – С. 182.

³³ ДАЛО, ф. 77, оп. 1, спр. 324, арк. 13.

³⁴ Там само, арк. 46.

лютому 1943 р. Відомо, що саме тоді всіх ув'язнених місцевої тюрми (500 осіб) було вбито в лісі біля с. Ралівка³⁵.

23 серпня 1943 р. кримінальна поліція в Самборі надіслала лист до канцелярії головного прокурора округу із повідомленням, що обвинувачені Стефан Калакун і Міхал Студент 4 лютого 1943 р., коли їх перевозили із Самбірської тюрми до Львова, дорогою втекли із транспорту. В травні 1943 р. їх затримали. На той час вони вже встигли обікрасти декілька будинків³⁶. Кримінальну справу розширили, додавши до неї 11 крадіжок зі зломом³⁷. Калакуна перевезли із самбірської в'язниці до Львова 29 листопада 1943 р.³⁸ Так само вчинили і зі Студентом³⁹.

Вищеописана ситуація дає змогу розглянути та проаналізувати феномен експропріації єврейського майна в Самборі в період нацистської окупації. Ізраїльський дослідник Іцхак Арад зазначав, що грабунок євреїв під час Голокосту був «офіційним» (відповідно до дискримінаційних законів) і «приватним»⁴⁰. Внаслідок першого гроші надходили тільки до казни нацистської держави.

У документах німецької прокуратури Львова, а також кримінальної поліції Самбора було записано, що саме Мозес Гальберт та причетні до цього українці Стефан Калакун, Міхал Студент та євреї Самуель Бранд, Абрагам Дінстаг, Еліяш Соболь, Арон Маурер стали грабіжниками. Зрозуміло, що було засуджено двох українців і всіх євреїв, які так чи так мали стосунок до цієї справи. Постраждалою стороною було визнано німецьку владу, адже вважалось, що золото належить Райху. В документі про затримання Мозеса Гальберта, Самуеля Бранда, Міхала Студента і Стефана Калакуна у відповідній графі було зазначено, що порушено німецькі інтереси. Все це відповідало дискримінаційним законам щодо євреїв, які діяли на території Генерал-губернаторства. Ще з 21 січня 1940 р. там виконували розпорядження про конфіскацію приватного майна⁴¹, а згодом,

³⁵ АЖІН, zespól 301, rel. 3768.

³⁶ ДАЛО, ф. 77, оп. 1, спр. 324, арк. 44.

³⁷ Там само, арк. 47.

³⁸ Там само, арк. 48, 54, 56.

³⁹ Там само, арк. 55, 57.

⁴⁰ Арад І. Указ. соч.

⁴¹ Madajczyk. C. Polityka III rzeszy w okupowanej Polsce. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1970. – Tom 1. – S. 528.

з 7 серпня 1941 р., ці закони було введено й на території дистрикту Галичина⁴². Серед низки обмежувальних постанов стосовно євреїв були й розпорядження про позбавлення їх права власності. У дистрикті Галичина було оголошено наказ про облік усього без винятку майна, враховуючи не лише цінні речі, а й навіть одяг⁴³. Ще від 3 грудня 1938 р. на території Райху діяло розпорядження про використання власності євреїв. Кожного єврея можна було позбавити майна. Заборонялось набувати, давати у заставу або продавати вироби із золота, платини та срібла⁴⁴. Нацисти активно наголошували на повному позбавленні господарського життя дистрикту від участі євреїв. Губернатор Карл Ляш публічно заявляв, що «євреї, безумовно, повинні щезнути з політичного і економічного життя краю»⁴⁵. Однак, попри такі заяви, «розпорядження про усунення євреїв із господарського життя», прийняте на території Райху в листопаді 1938 р., у Генерал-губернаторстві не діяло. Нацисти побоювались, що миттєве виконання цього закону може спричинити колапс місцевої економіки. Тому усунення євреїв з господарського життя відбувалося поступово⁴⁶.

У Самборі ще з кінця 1941 р., як згадував Ісаак Гільш, діяло розпорядження, що зобов'язувало євреїв здавати вироби зі срібла та золота. За невиконання карали на смерть⁴⁷. Німецька влада діяла таким чином на території всього дистрикту. У Станіславі, зазначає дослідник Дітер Поль, місцевий юденрат у вересні 1941 р. був змушений зібрати усе срібло і золото⁴⁸. Чи збирав цінні речі самбірський юденрат, наразі невідомо.

⁴² Mazur G., Skwara J., Węgiński J. Kronika 2350 dni wojny i okupacji Lwowa: 1 IX 1939 – 5 II 1946. – Kraków, 2007. – S. 224.

⁴³ Sandkühler T. Der Judenmord in Ostpolen und die Rettungsinitiativen von Berthold Beitz 1941–1944. – S. 129; Hilberg R. Die Vernichtung der europäischen Juden, Frankfurt am Mein. – 1990. – Band 1. – S. 253.

⁴⁴ Połomski F. Prawo własności a tzw. «rozwiązanie kwestii żydowskiej» w Niemczech hitlerowskich. – Wrocław: Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 1991. – S. 49–51.

⁴⁵ Губернатор Галичини про найважливіші справи Галицької області // *Львівські вісті*. – 1941. – Ч. 40. – 24 вересня. – С. 3.

⁴⁶ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. – S. 127.

⁴⁷ АЖІН, зespól 301, rel. 3768.

⁴⁸ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. – S. 125.

Коштовності конфісковувала цивільна німецька адміністрація⁴⁹. У структурі управління дистриктом єврейським майном займався господарський відділ (*Abteilung Wirtschaft*)⁵⁰. Грабунки також проводили органи СС. Самбірський єврей Ісидор Мауер згадував, що в травні 1942 р., коли він перебував у місцевій тюрмі, прийшов есесівець Габріель, поклав порожній кошик і наказав усім євреям складати туди цінні речі. Коли один із ув'язнених сказав, що нічого не має, німець його побив, порвав одяг, і лише впевнившись, що єврей дійсно нічого не приховав, заспокоївся, забрав кошик із золотом і пішов⁵¹. Відомий також факт, що есесівець Бенеш приходив час від часу в гетто і грабував єврейське майно⁵². Не можна сказати, чи в цих випадках німці забирали цінності на користь Райху, чи собі, засліплені жадобою до наживи. Якщо есесівці Габріель і Бенеш брали єврейську власність для себе, то це не можна вважати конфіскацією, а лише грабунком, позаяк лише у першому випадку майно переходило б державі.

Мозеса Гальберта, окрім німецької держави, намагалися обікрасти сусіди його тестя – українці Міхал Студент та Стефан Калакун. Вони з підозрою поставились до того, що роблять євреї в арійській частині міста⁵³. Не зупинила їх і присутність єврейського поліцейського. Логічно буде припустити, що українці могли особисто знати Мозеса Гальберта (можливо, навіть мати із ним якісь особисті порахунки), оскільки останній, коли жалівся єврейському поліцейському Корнблиту, казав, що його обікрали сусіди. Цілком вірогідно, що єврей знав кривдників. Цікавим є той факт, що коли Калакун і Студент зловили Бранда і намагались у нього відібрати банку із золотом, то Гальберт кликав на допомогу поліцію. З одно-

⁴⁹ Encyclopedia of camps and ghettos, 1933–1945. Vol II: Ghettos in German occupied Europe. Part A. – P. 824.

⁵⁰ Pohl D. Nationalsozialistische Judenverfolgung in Ostgalizien 1941–1944. – S. 79.

⁵¹ АЖІН, zespól 301, rel. 3897.

⁵² Ibidem, rel. 1747.

⁵³ У Генерал-губернаторстві 15 жовтня 1941 р. до двох редакцій закону про обмеження місця перебування євреїв (від 13 вересня 1940 р. і 29 квітня 1941 р.) було прийнято доповнення § 4b, за яким їм заборонялось покидати межі гетто. Покаранням за непослух був розстріл або менш суворе покарання – ув'язнення (п. 2). Всі справи мали вирішувати спеціальні суди (*Sondergerichte*). Детальніше див.: ДАЛЮ, ф. 24, оп. 1, спр. 392, арк. 2.

го боку, видається дивним те, що останній розраховував на допомогу представників влади, особливо зважаючи на перебування Гальберта поза межами гетто і враховуючи те, що він шукав золото. Той факт, що Гальберт потім згадував на допиті про незнання закону, згідно з яким євреям було заборонено мати коштовності, є сумнівним. З іншого боку, можна припустити, що він намагався привернути увагу до цієї ситуації людей, що перебували навколо, аби таким чином налякати Калакуна і Студента. Частково це вдалося, оскільки через велику кількість свідків українці відмовилися від агресивних дій та запропонували піти до помешкання Калакуна і там усе з'ясувати.

Калакун і Студент мали заплямоване минуле. Ще в 1930-ті рр. їх притягали до суду, про що є свідчення в матеріалах справи. Зокрема, Калакуна двічі, на короткі терміни, судили за бійки і раз (1942 р.) за крадіжку, а Студент відсидів у тюрмі три тижні за крадіжку лісу. Кривдники Мозеса Гальберта були, власне, дрібними хуліганями, і вони не можуть уособлювати ставлення українців до євреїв. Однак є свідчення, що українська поліція у Самборі також брала участь у пограбуванні євреїв під час акцій⁵⁴.

Місцеве населення брало участь у грабунку євреїв. Підтвердженням цього є вищеописана ситуація, в якій постраждав Мозес Гальберт. Також відомо про оголошення, видане самбірським крайсгауптманом доктором Цінзером ще в серпні 1942 р. В ньому йшлося про грабунки і мародерство в помешканнях євреїв, і зокрема, було визначено, що крадіжка – це злочин, за який винуватця буде вбито⁵⁵. Цей документ видали вже після першої великої антиєврейської акції в Самборі. Можна припустити, що оголошення стало реакцією місцевої цивільної влади на мародерство в будинках, де мешкали євреї.

У пограбуванні Мозеса Гальберта можна звинувачувати і сумнозвісного єврейського поліцейського Самуеля Бранда. Єврейська поліція активно брала участь в акціях у місті в 1942 і 1943 рр. Зокрема, керівник поліції Герман Шталь і поліцейські Александер Бергер і Семюель Бранд уже після війни опинились у списку євреїв, яких звинувачували у колабораціонізмі й особливо жорстокому

⁵⁴ АЖІН, zespól 301, rel. 534.

⁵⁵ bild.bundesarchiv.de/cross-search/_1445974025/?search[view]=detail&search[focus]=1.

ставленні до своїх одновірців⁵⁶. Під час акції Бранд видав німцям шовок, де перебували 40 євреїв. Серед них, на власний подив, він упізнав свою матір⁵⁷.

Можемо говорити і про те, що єврейські поліцейські причетні й до інших грабежів. Наприклад, уже згаданого Штала після війни євреї Самбора звинувачували у крадіжках цінних речей під час акції⁵⁸. У львівському⁵⁹ і варшавському гетто члени єврейської служби порядку вимагали гроші та коштовності від інших євреїв, особливо під час депортацій із гетто⁶⁰. Самуеля Бранда своїми обіцянками золота Мозес Гальберт підкупив, але, попри домовленість із ним, Бранд пізніше брав участь у розподілі цінностей, себто в пограбуванні. Отже, він також грабіжник і злодій. Цей поліцейський не був засуджений німцями, хоча його можна було трактувати як співучасника злочину.

У справі, яку розглядаємо, також можемо простежити небажання вплутуватись та допомагати Мозесу Гальберту зі сторони єврейської ради м. Самбора (місцевого юденрату). Заступник голови ради адвокат Северин Заусмер свідчив: «Категорично заперечую, що нібито хтось із єврейської ради останнім часом отримував для юденрату гроші, або золоті предмети від Бранда Самуеля, а також Мозеса Гальберта. Пригадую собі, що 11 січня у коридорі будинку єврейської ради підійшли до мене троє збирачів шмат (йдеться про Соболя Еліяша, Урона Маурера та Дінстага Абрагама) і один із них мені зізнався, що Гальберт знайшов банку із золотом і нарікав, що католики йому багато золота забрали. Я, аби позбутися їх, сказав, що я чув про золото, яке знайшов Гальберт»⁶¹. Северин Заусмер жодним чином не намагався допомогти, а навпаки, волів не надавати цій справі багато уваги.

Випадок пограбування майна Мозеса Гальберта, з одного боку, був типовим явищем, а з іншого – мав певні особливості.

⁵⁶ AŻIH, zespól 301, rel. 2810.

⁵⁷ Ibidem, rel. 1115.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ *Елияху Й.* Евреи Львова в годы Второй Мировой Войны и катастрофы европейского еврейства 1939–1944. – С. 144.

⁶⁰ *Pahuk M. Bethany.* «Na Szaber!». Grabież jako argument przeciwko determinizmowi rasowemu // *Złote serca czy złote żniwa?* Studia nad wojennymi losami Polaków i Żydów. – Warszawa, 2011. – S. 212–213.

⁶¹ ДАЛО, ф. 77, оп. 1, спр. 324, арк. 13.

Як уже згадано, матеріали справи свідчать, що коштовності було конфісковано на користь німецької держави. Це відповідає логіці виконання офіційних розпоряджень, упроваджених у дистрикті Галичина.

Головною особливістю пограбування Мозеса Гальберта є те, що воно відбулося на території, де євреям було заборонено перебувати. Самбірське гетто було закритим ще з кінця 1942 р. Проте з матеріалів справи випливає, що п'ятеро євреїв опинились в арійській частині міста. У Львові, наприклад, у той час, у січні 1943 р., німці проводили систематичні акції та прочісування гетто. Євреї столиці дистрикту не змогли б вийти за межі свого кварталу поодиночки. На роботу і з роботи вони повинні були ходити групами, а гетто добре охоронялось⁶². Пояснити, чому в той час у Самборі кілька євреїв перебували далеко за межами свого кварталу, можна тільки тією обставиною, що охорона гетто була поганою. Є свідчення Ірени Лянгер, що був тільки один охоронець біля головних воріт – єврейський поліцейський. Вийти за межі гетто можна було без особливих труднощів⁶³. Порівняно зі Львовом, у Самборі контроль за пересуванням євреїв був меншим, навіть на початку 1943 р.

У справі Мозеса Гальберта дивовижним фактом є те, що він удавав із себе законного власника коштовностей і претендував на легальне володіння ними. Хоча, наприклад, на території Райху, як зазначає дослідник Францішек Полемський, власність кожного єврея (нагадаємо, що йдеться про статус коштовностей тестя Гальберта – Кальмана Йолеса), якого відправляли в концтабір, автоматично ставала надбанням держави (аналогічні розпорядження дублювали це положення і впроваджувались на території Генерал-губернаторства)⁶⁴.

Завдяки політиці конфіскації єврейських цінностей у дистрикті Галичина, німецька окупаційна влада отримала велику кількість золота. 30 червня 1943 р. після «остаточного розв'язання єврейського питання» групенфюрер СС Фріц Кацман, начальник СС і поліції у дистрикті Галичина, звітував про 205 кілограмів 684 грами

⁶² *Кахане Д.* Щоденник Львівського гетто. Спогади рабина Давида Кахане. – К.: Дух і Літера, 2009. – С. 119.

⁶³ *AŻIH, zespól 301, rel. 1747.*

⁶⁴ *Polomski F.* Prawo własności a tzw. «rozwiązanie kwestii żydowskiej» w Niemczech hitlerowskich. – S. 42.

золотих предметів, конфіскованих у євреїв на підконтрольних йому територіях⁶⁵.

У Самборі під час нацистської окупації майно євреїв грабували внаслідок поступової реалізації дискримінаційних антиєврейських розпоряджень. В основному, коштовні речі конфісковувала місцева цивільна влада. Проте участь у цьому брали і структури СС. Грабунк був офіційним і приватним. Останнім займались деякі місцеві українці й поляки. Єврейська й українська поліція також були причетні до крадіжок.

Грабування євреїв місцевим населенням не можна вважати масовим явищем. Як і в будь-яких складних ситуаціях, деякі люди поводитися чесно щодо себе і щодо інших (у цьому випадку стосовно єврейського населення), але були й такі, хто скористався безправністю євреїв. Стосунки між людьми в цей складний час ще потребують подальшого вивчення не лише істориками, а й психологами. Навряд чи Калакун і Студент пограбували Гальберта Мозеса через свої політичні міркування. На нашу думку, вони це зробили тому, що мали таку можливість і були непорядними людьми.

Наразі також не вивчено діяльність місцевого юденрату загалом та безпосередню участь його представників у грабунку самбірських євреїв. У майбутньому ця тема може стати окремим об'єктом дослідження.

⁶⁵ *Schenk D. Noc morderców. Kaźń polskich profesorów we Lwowie i holocaust w Galicji Wschodniej. – Kraków: Wysoki Zamek, 2011. – S. 367.*